

Şərəf və namus tarixi

1920-ci ilin Gəncə üsyanı Azərbaycan tarixinin ən şanlı səhifələrindəndir

Tariximizdə elə günlər və aylar var ki, həmin günlər və aylarda baş verən hadisələr əsrlər sonra da unudulmur (hətta uzun illər əks-təbliğət aparılsa da). May ayı bu baxımdan xalqımızın istiqlal tarixində çox önəmli hadisələrlə zəngin bir aydır. Məsələn, 1920-ci il mayın 26-dan 31-dək Gəncədə baş vermiş xalq üsyanını götürək.

Bu üsyanı sovet dövrü tədqiqatçıları bir-mənəli olaraq xalqa belə təqdim edib: "Ölkəni xaricilərə satmaq istəyən, istismarçıların mənafeyini müdafiə edən, türk işğalçılarının süngüsü gücünə hakimiyyət başına gələn burjuva-mülkədar müsavət hökumətinin tör-töküntülərini məhv etmək üçün Gəncədə XI Qırmızı ordu təcili tədbirlər gördü. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsində Gəncə erməniləri və bolşeviklər XI Qırmızı ordunun əsgərlərinə böyük xidmət göstərdilər".

Həqiqət isə belə idi: Gəncə üsyanı sovet işğalına qarşı 1920-ci il mayın 26-dan 31-dək Gəncədə baş vermiş xalq üsyanı olub. Üsyan Azərbaycanın işğal edilməsinə, onun dövlət müstəqilliyinə son qoyulmasına qarşı xalqın ən kütləvi və müstəşkil müqaviməti idi. Tanınmış publisist Ceyhun bəy Hacıbəyli yazırdı: "Gəncə üsyanı millətimizin şərəf və namusunun yenidən qəsb-ətibar qazandığı bir dastandır".

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, uzun illər bu dastana öz alimlərimiz (əgər onların və əsərlərinin adlarını çəksəm, yəqin ki, bir neçə qəzet sayı bəs etməz) tam başqa don geydirlərsə də, tarix sübut etdi ki, xalq öz azadlığının, müstəqilliyinin işğalına qarşı mübarizəyə qalxmışdı. Elə tarixi faktlar da sübut edir ki, üsyan kor-koranə başlamamışdı. Ona xalqın vətənpərvər, millətsevər oğulları başçılıq edib. Üsyanın hazırlanmasında və həyata keçirilməsində əsas qüvvə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun zabitləri olub.

1920-ci ilin 28 aprelində XI Qırmızı ordunun əsgər və zabitlərinin (əsasən də erməni və ruslardan ibarət) xalqımıza qarşı törətdikləri dəhşətli qırğınla barışa bilməyən oğullarımız mayın 23-də müşavirə ke-

çiriblər. Bu, üsyana başçılıq edən qüvvələrin sonuncu müşavirəsi idi. Müşavirədə Azərbaycan ordusunun təchizat rəisi general Məhəmməd Mirzə Qacar, 1-ci piyada diviziyasının komandiri general-mayor Cavad bəy Şıxlinski, süvari diviziyasının komandiri Teymur bəy Novruzov, 3-cü Şəki süvari alayının komandiri polkovnik Cahangir bəy Kazımbəyov daha fəal iştirak ediblər.

Üsyan 1920-ci il mayın 25-dən 26-na keçən gecə başlayır. Tarixi mənbələrdən belə aydın olur ki, üsyanda başlıca qüvvə Azərbaycan ordusunun 1-ci piyada diviziyası, 3-cü Gəncə alayının şəhərdə olan bölmələri, 3-cü Şəki süvari alayının təlim komandası, bir topçu batareyası, diviziya qərargahına tabe olan komendant bölməsinin

tamam olması münasibətilə Gəncə üsyanının rəhbərləri və şəhər ictimaiyyəti dairə məhkəməsinin binasında toplaşaraq ildönümünü qeyd edirlər.

Tədbirə mane olmaq üçün Şura hökuməti mayın 28-də 18-ci süvari diviziyasını Zaqatala bölgəsindən gətirərək Gəncə ətrafında yerləşdirir və mayın 29-da kifayət qədər möhkəmləndirilmiş qırmızı qüvvələrin üsyançılar üzərinə hücumu uğursuzluqla başa çatır. Bir neçə istiqamətdən həyata keçirilən hücumda bolşevik qüvvələri qarşıya qoyduqları vəzifəni yerinə yetirə bilmirlər.

Üsyanın bütün Azərbaycanı bürüyəcəyindən qorxuya düşən bolşeviklər daha amansız üsullara əl atdılar. Gəncəyə daha çox qüvvə gətirmək üçün XI Qırmızı ordu komandanlığı tərəfindən 20-ci diviziyanın Gürcüstan sərhədində olan 2-ci briqadası, Bakıdakı zirehli avtodivizion Gəncəyə göndərildi. Artıq mayın 30-da Gəncədə XI Qırmızı ordunun 5 piyada alayı, 6 süvari alayı, 7 əlahiddə hissə və dəstələri, 57 ədəd topu və 2 zirehli avtomobili var idi.

Mayın 31-də Qırmızı ordunun qüvvələri şəhərə bütün istiqamətlərdən hücum keçdilər. Hücumda çox sayda topların və zirehli avtomobillərin olması vətəninin azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxan üsyançıların müqavimətini qıra bildi. Qırmızı ordunun əsgərləri (arxiv sənədləri bir daha təsdiq edir ki, onların böyük əksəriyyəti milliyyətçə erməni və ruslar olub) təkcə üsyançılara deyil, bütün şəhər əhlinə dəhşətli divan tutdu. Dinc əhalini mühasirəyə alaraq kütləvi şəkildə güllələdilər. Üsyan yatırıldıqdan sonra həbs etdikləri Azərbaycan ordusunun 12 generalı, 27 polkovnik və podpolkovnik, 46 kapitan, ştabskapitan, poruçik və podporuçiki, 146 praporşik və podpraporşiki, 267 digər hərbi qulluqçusu bolşeviklər tərəfindən güllələndi. Onların ailələri, yaxın qohum-əqrəbələri isə yerli bolşeviklər tərəfindən dəhşətli işgəncələrə məruz qaldı.

XI Qırmızı ordunun xalqımıza qarşı özbaşınalığı və törətdiyi vəhşiliklər haqqında Həmidə xanım Cavanşir (Məmmədquluzadə) "Xatirələrim"də yazırdı: "Gəncə üsyanını yatırmış qoşun hissələri qəzəb içində Qarabağa qayıdır, qarşıya çıxan nə varsa yandırır, qana boyayıb yerlə-yeksan edirlər. Qoşunlar 5-7 yaşdan yuxarı rast geldikləri

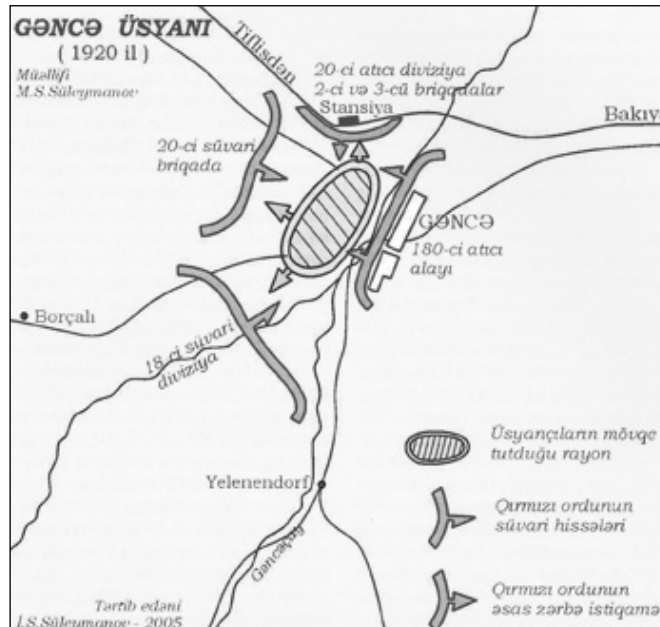
Qərenfil Dünyamin qızı
Əməkdar jurnalist

başpapaqları aman vermədən öldürüdü. Azərbaycanın başqa yerlərində də belə üsyanların baş verməməsi üçün kommunistlər dəhşətli kütləvi terrora əl atıblar".

Tədqiqatçı alim Ataxan Paşayev çox yaxşı qeyd edir: "Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduğu ilk gündən burada bolşevik totalitar rejiminin əsasları qoyulub. Respublikada bütün hakimiyyət sükranını öz əlində cəmləşdirən Az.K(b) P MK-nin rəhbər heyəti başqa millətlərdən təşkil olunmuşdu. Burada həlledici rolu S.M.Kirov, S.Orconokidze, A.Mikoyan, L.Mirzoyan və başqaları oynayırdı".

A.Paşayev daha sonra yazır: "70 il ərzində sovet təbliğatı "azərbaycanlılarla ermənilər dostdur, qardaşdır" ideyasını sirdiği bir vaxtda ermənilər həm Ermənistanda, həm də İttifaq miqyasında Türkiyə və türklərə qarşı açıq, Azərbaycana və azərbaycanlılara qarşı isə üstüörtülü şəkildə ərazi iddiası irəli sürür, təbliğət aparırdılar. Respublikamızda isə bu haqda nəinki yazmaq, hətta belə sözləri dilə gətirmək belə yasaq idi".

Bəli, biz "sən sevsən də sevəcəm, sevməsən də" prinsipini əldə bayraq edərək zor gücünə düşməndən sevgi umduq. Buna nail ola bilmədikdə özümüz-özümüzü alçaltıq, sevdik onları. Lakin nə yaxşı ki tarix heç nəyi unutmur. Yadıma dahi Əli bəy Hüseynzadənin sözləri düşdü: "... fərd nə qədər bilikli olursa-olsun, şaşırır, yanılır, yanlış yollara düşür, fəqət tarix əsla şaşır-maz...".

şəxsi heyəti iştirak edirdi.

Qocaman tədqiqatçı yazarlarımız Qılıman İlkin və Manaf Süleymanlının əsərlərindən də aydın olur ki, bu üsyanda könüllülərlə yanaşı qacaqların dəstələri də fəallıq göstərmiş və şəhər əhalisindən qoşulan könüllülərlə birlikdə üsyançıların sayı 10 mindən artıq olub. Üsyançılar iki-üç günə şəhərin mühüm obyektlərini, o cümlədən hərbi anbar, şəhər həbsxanası, dəmir yolu stansiyası, fəvqəladə komissarlığın binasını ələ keçiriblər. Mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunmasının 2 ilinin